

Ελένα Ανδρές Γράνελ

Mujeres Libres (Ελεύθερες Γυναίκες), 1936 – 1939.

Μια φεμινιστική ανάγνωση*

μετάφραση: Δ. Μαρκόπουλος

Ο αναρχισμός, ως κοινωνικό κίνημα που αποσκοπεί σε μια συνολική, ανθρώπινη χειραφέτηση, σε μια ελευθερία που καθιστά δυνατή την πλήρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας, έδειξε από πολύ νωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το πρόβλημα της υποτέλειας των γυναικών, ανησυχία που θα ξεχώριζε σημαντικά σε σχέση με την αντίστοιχη άλλων εργατικών ιδεολογικών ρευμάτων. Στην προοπτική τους για τη μελλοντική κοινωνία, οι αναρχικοί πρότασαν μια μη ιεραρχική κοινωνική οργάνωση, βασισμένη στον κολλεκτιβισμό, την αυτοδιαχείριση και τον αυθορμητισμό, στην οποία ο κομμουνισμός θα ήταν συμβατός με την ατομική ελευθερία. Για το σκοπό αυτό θα έπρεπε να καταργηθεί το κράτος και το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής, αφού στηρίζονται σε αυταρχικές και καταπιεστικές σχέσεις. Συνειδητοποιώντας, ωστόσο, ότι ο τομέας της εργασίας δεν ήταν ο μοναδικός χώρος ανάπτυξης κυριαρχικών και καταπιεστικών σχέσεων, οι αναρχικοί θεώρησαν ότι μέσα στο επαναστατικό πρόταγμα, ουσιώδη ρόλο κατείχε ένας μετασχηματισμός των προσωπικών σχέσεων ενώ θεμελιώδους σημασίας ήταν και τα ζητήματα που σχετίζονταν με την οικογενειακή ζωή και τη σεξουαλικότητα¹.

Από το σχίσμα της πρώτης Διεθνούς, η οποία είχε δημιουργηθεί στο Λονδίνο το 1864, αναδύθηκαν τα δύο κύρια ρεύματα του επαναστατικού κινήματος του 19^{ου} και του 20^{ού} αιώνα. Οι Μπακουνικοί, που αποβλήθηκαν το 1872 από τη Διεθνή, απέρριψαν τον «επιστημονικό σοσιαλισμό» και έδωσαν έμφαση στην ατομικότητα, την ελευθερία και τον αυθορμητισμό, υπερασπιζόμενοι τις αρχές της αυτονομίας και της αποκέντρωσης, σε αντίθεση με αυτό που θεώρησαν ως μαρξιστικό αυταρχισμό. Σε αντίθεση με το μαρξισμό που θεωρούσε ότι η χειραφέτηση των εργαζομένων θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της κατάκτησης της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη, οι αναρχικοί υποστήριζαν τη διάλυση του κρατικού μηχανισμού, που

* Helena Andrés Granel, «Mujeres Libres (1936-1939). Una lectura feminista» (πρόκειται για το κείμενο ενός «διεπιστημονικού σεμιναρίου γυναικείων σπουδών» του 2006, στο πανεπιστήμιο της Σαραγόσα: <http://www.lahaine.org/index.php?p=46466>).

¹ Martha Ackelsberg, *Mujeres Libres. El anarquismo y la lucha por la emancipación de las mujeres*, Βαρκελώνη, Virus, 2000· Álvarez Junco, *La ideología política del anarquismo español 1868-1910*, Μαδρίτη, Siglo XXI, 1991.

αντιπροσώπευε την άρνηση της ανθρώπινης ελευθερίας και είχε ως μοναδικό λόγο ύπαρξης την προστασία των συμφερόντων της καπιταλιστικής τάξης¹.

Οι υπαρκτές αποκλίσεις ανάμεσα στον μαρξισμό και τον αναρχισμό όσον αφορά τη διαδικασία της κοινωνικής επανάστασης περιλαμβάνουν και διαφορετικούς τρόπους σύλληψης της διαδικασίας της γυναικείας χειραφέτησης. Για το μαρξισμό, του οποίου η ανάλυση της καταπίεσης επικεντρωνόταν στο οικονομικό πεδίο, όλες οι σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής είχαν τις ρίζες τους στο σύστημα παραγωγής. Οι υλικές συνθήκες της ζωής καθορίζουν την ιδεολογική υπερδομή, της οποίας μέρος αποτελούν οι κατασκευές του κοινωνικού φύλου. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η χειραφέτηση των γυναικών είναι ένα θέμα που θα λυθεί μέσα από την επανάσταση, η οποία θα μετασχηματίσει τις κοινωνικο-οικονομικές δομές και, κατά συνέπεια, το σύνολο της κοινωνίας. Ο Ένγκελς στο έργο του *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους* (1884), συσχέτιζε την πατριαρχία με τη διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις². Αργότερα, ο μαρξιστικός φεμινισμός επέμενε να τονίζει τη θέση που κατείχαν οι γυναίκες στο σύστημα παραγωγής και την καταπίεση που υφίσταντο ως παραγωγοί μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα, υποθέτοντας ότι η καταπίεση αυτή θα μπορούσε να ξεπεραστεί μέσω της οικοδόμησης μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας³.

Απέναντι σε αυτή την προσέγγιση, ο αναρχισμός απέρριψε τον οικονομικό ντετερμινισμό του μαρξισμού και κατανόησε την πολλαπλότητα και την ποικιλία των σχέσεων κυριαρχίας παραδεχόμενος ότι μία οικονομική ανοικοδόμηση, αν και είναι απαραίτητη, δεν αρκεί για την επίτευξη της ανθρώπινης χειραφέτησης⁴. Έτσι, απέναντι στη μαρξιστική αντίληψη της κατάληψης της κρατικής εξουσίας, ο αναρχισμός υποστηρίζει την κοινωνική αλλαγή μέσα από μια διαδικασία πολιτιστικού μετασχηματισμού και ανάπτυξης νέων μορφών σχέσεων, από τις οποίες θα έχουν αποκλειστεί η εξουσία και ο εξαναγκασμός. Ο αναρχισμός δε θέτει το ζήτημα των παραγωγικών σχέσεων ως κεντρικό για την κριτική της κατεστημένης κοινωνικής τάξης και γι' αυτό δίνει ιδιαίτερη σημασία στις ανισότητες που αναδύονται στις προσωπικές σχέσεις καθώς και στο πρόβλημα της γυναικείας υποταγής. Μια σαφής κατανόηση των πολιτικών διαστάσεων της σεξουαλικότητας

¹ Véase Kolakowski, *Las principales corrientes del marxismo*, σσ. 247-263, Álvarez Junco, *La ideología política del anarquismo español...*, ό. π.

² August Bebel, *La mujer y el socialismo*, Μαδρίτη, Akal, 1997.

³ Cecilia Toledo, «Mujeres: el género nos une, la clase nos divide», στο <http://www.marxismalive.org/>

⁴ Martha Ackelsberg, ό. π..

και του σημαντικού ρόλου που παίζει η οικογενειακή και σεξουαλική ζωή στη διαμόρφωση της κοινωνικής τάξης θα κάνει τους αναρχικούς να θεωρήσουν τη σεξουαλική μεταρρύθμιση και τη γυναικεία χειραφέτηση ως ουσιώδεις πτυχές της κοινωνικής επανάστασης. Θα υπερασπιστούν, έτσι, τον ελεύθερο έρωτα, την ισότητα των φύλων και την προώθηση μιας νέας ηθικής που θα καταστρέψει την παλιά, αστική ηθική, η οποία είναι στενά συνδεδεμένη με τις αξίες της καπιταλιστικής κοινωνίας. Μέσω της πρότασης για μια νέα κοινωνική τάξη [*orden*] και μια αντιανταρχική ρύθμιση της σεξουαλικότητας, κληρονομιά του ουτοπικού σοσιαλισμού, ο αναρχισμός συνέβαλε στην ανάδυση της φεμινιστικής συνείδησης.

Η βασική δομή του ισπανικού αναρχισμού, καθώς επίσης και αντίστοιχων πολιτιστικών ομάδων, περιοριζόταν από ένα επαναστατικό, συνδικαλιστικό κίνημα που επικεντρωνόταν σε ένα οικονομικό, ταξικό αγώνα, για την επιδίωξη μιας επανάστασης που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσα από την απαλλοτρίωση της αστικής τάξης και την κολλεκτιβοποίηση των μέσων παραγωγής, θέτοντας τέρμα στην ταξική κοινωνία¹. Σε αυτόν τον αγώνα κεντρικό ρόλο θα είχε ο συνδικαλισμός των εργατών, παραμερίζοντας σε δεύτερο πλάνο τα ειδικότερα προβλήματα των γυναικών, τη σημασία των οποίων θα συνεχίζαμε να αγνοούμε ή ακόμα και να αρνούμαστε. Έτσι, ο αγώνας ενάντια σε άλλα συστήματα καταπίεσης, όπως η πατριαρχία, θα παραγκωνιζόταν μοιραία από τον αντικαπιταλιστικό αγώνα. Η αντίφαση που διέτρεχε ένα ελευθεριακό κίνημα το οποίο υποστήριζε στη θεωρία τη γυναικεία χειραφέτηση, αλλά διατηρούσε μια πατριαρχική πρακτική, θα οδηγήσει, όπως θα δούμε, στην εμφάνιση της οργάνωσης *Mujeres Libres*, που θα υπερασπιστεί τη χειραφέτηση των γυναικών ως ουσιαστική προϋπόθεση για την κοινωνική επανάσταση².

Η σεξουαλική μεταρρύθμιση στον ισπανικό αναρχισμό

Δεδομένου ότι η επανάσταση που υποστηρίζουν οι αναρχικοί δεν νοείται αποκλειστικά ως μια τροποποίηση των παραγωγικών σχέσεων και του οικονομικού συστήματος, αλλά ως ένας βαθύς ιδεολογικός και πολιτιστικός μετασχηματισμός που επηρεάζει όλα τα πεδία της ανθρώπινης ζωής (πολιτικό, οικονομικό, πολιτιστικό και σεξουαλικό), που καταργεί τις σχέσεις κυριαρχίας, το σεξουαλικό ζήτημα θα είναι

¹ Antonio Bar, *La CNT en los años rojos*, Μαδρίτη, Akal, 1981.

² «Εάν επιθυμούμε πραγματικά την κοινωνική επανάσταση, ας μην ξεχνάμε ότι η πρώτη της αρχή είναι η οικονομική και πολιτική ισότητα όχι μόνο των τάξεων αλλά και των φύλων»: «El problema sexual y la Revolución», *Revista Mujeres Libres*, τεύχος 9.

αποφασιστικής σημασίας και θα συνδεθεί στενά με το πολιτικο-οικονομικό. Οι αναρχικές προτάσεις για τη σεξουαλική μεταρρύθμιση, που βασίζονται στην εκτίμηση της επίδρασης της σεξουαλικότητας στην πολιτική και κοινωνική ζωή και στην ιδέα ότι είναι απαραίτητη μια νέα σεξουαλική ηθική, επικεντρώνονται σε δύο πτυχές: τον ελεύθερο έρωτα και τον έλεγχο της γεννητικότητας.

Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπήρχαν ελευθεριακοί κύκλοι που υποστήριζαν τον έλεγχο της γεννητικότητας ως μια στρατηγική δράσης για την εργατική και τη γυναικεία χειραφέτηση. Το νεο-μαλθουσιανό αναρχικό κίνημα ερμήνευσε τις θεωρίες του Μάλθους σύμφωνα με τις δικές του ιδεολογικές αρχές¹. Ο συγγραφέας αυτός, είχε υποστηρίξει ότι η ανάπτυξη του πληθυσμού ακολουθούσε μια γεωμετρική πρόοδο ενώ αυτή των αγαθών διαβίωσης μια αριθμητική πρόοδο, γεγονός που προκαλούσε μια σοβαρή ανισορροπία. Επομένως, ήταν απαραίτητη μια μείωση του ποσοστού γεννήσεων για να ανακοπεί η δυσανάλογη αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού. Για αυτό, ο Μάλθους υποστήριξε την παρθενία και τη σεξουαλική αποχή, χωρίς όμως ποτέ να υποστηρίξει τις μεθόδους αντισύλληψης. Η ρήξη του νεομαλθουσιανισμού με τις ιδέες του Μάλθους θα βασιστεί ακριβώς στην υπεράσπιση και τη διάδοση της αντισύλληψης ως μορφής ελέγχου της γεννητικότητας².

Ένας από τους εισηγητές του νεομαλθουσιανισμού στην Ισπανία ήταν ο αναρχικός παιδαγωγός Francisco Ferrer Guardia, μέσα από το ενημερωτικό δελτίο του Μοντέρνου σχολείου και της εφημερίδας του *Η Γενική Απεργία (La Huelga General)*. Στο σπίτι του, στο Παρίσι πραγματοποιήθηκε το 1900 το πρώτο διεθνές νεομαλθουσιανικό συνέδριο, στο οποίο συμμετείχε επίσης η ρωσικής καταγωγής, βορειοαμερικανίδα Emma Goldman. Το 1904, είχε δημιουργηθεί επίσης η Νεομαλθουσιανική Λίγκα, γύρω από το περιοδικό *Υγεία και Δύναμη*, του Luis Bulffi, ο οποίος το 1905 δημοσίευσε ένα φυλλάδιο με τον τίτλο *Απεργία των κοιλιών*³. Οι ιδέες των νεομαλθουσιανών θα αρχίσουν να διαδίδονται ευρέως από τη δεκαετία του '20, μέσω περιοδικών όπως το *Συνειδητοποιημένη γενιά και μελέτες*, που δημοσίευαν άρθρα επαγγελματιών (γιατρών, νομικών, δικηγόρων), επηρεασμένων από την

1 Σ.τ.μ.: Thomas Robert Malthus (1766-1834), βρετανός κλασικός οικονομολόγος και δημογράφος που έγινε γνωστός για τη θεωρία του σχετικά με την αποφασιστική σημασία του δημογραφικού παράγοντα και την ανάλυσή του για τη σχέση της φτώχειας με τη δημογραφική αύξηση του πληθυσμού.

2 Félix Martí Ibáñez, «Consultorio médico-eugénico», *Tiempos Nuevos*, σ. 128.

3 Eduard Masjuan, «Procreación consciente y discurso ambientalista: anarquismo y neomalthusianismo en España e Italia, 1900-1936», *Ayer*, τ. 46 (2002), σσ. 63-92.

ευγονική και τα ζητήματα υγείας, καθώς και από αναρχικούς μεταρρυθμιστές. Και τα δύο ρεύματα της σεξουαλικής μεταρρύθμισης, τόσο το ελευθεριακό όσο και αυτό στο οποίο πρωταγωνιστούσε η επαγγελματική ελίτ, υπερασπίζονταν τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, τον λογικό έλεγχο της γεννητικότητας μέσω μεθόδων αντισύλληψης, την κατάργηση της πορνείας, τον αγώνα ενάντια στα αφροδίσια νοσήματα και τη συνειδητή μητρότητα¹.

Οι αναρχικοί, σε αντίθεση με τους μεταρρυθμιστές που δε συνδέονταν με το ελευθεριακό κίνημα, δεν αντιλαμβάνονταν αυτή τη σεξουαλική μεταρρύθμιση ως κάτι απομονωμένο, αλλά το ενέτασσαν μέσα στο ευρύτερο επαναστατικό πρόταγμα². Οι κυριότεροι εκπρόσωποί τους, οι γιατροί Isaac Puente και Félix Martí Ibáñez, κράτησαν επαναστατικές θέσεις και δεν τοποθέτησαν τη σεξουαλική μεταρρύθμιση στο περιθώριο του μετασχηματισμού των κοινωνικο-οικονομικών δομών. Ο Isaac Puente υπήρξε θεωρητικός του ελευθεριακού κομμουνισμού και ο Félix Martí Ibáñez υπερασπίστηκε την κοινωνικοποίηση της ιατρικής και την άρνηση κάθε συνεργασίας της με τον πόλεμο και τον καπιταλισμό³.

Οι νεομαλθουσιανοί αναρχικοί θεώρησαν τον έλεγχο της γεννητικότητας ως μια μορφή πολιτικής αντίστασης στο κεφάλαιο και τον πόλεμο, καθώς την αντιλαμβάνονταν ως άρνηση της μαζικής παραγωγής κρέατος για τα κανόνια, τους οίκους ανοχής, τις φυλακές και τα εργοστάσια. Σε αντίθεση με άλλους αναρχικούς συγγραφείς που θεώρησαν τον έλεγχο της γεννητικότητας ως τροχοπέδη για την προλεταριακή επανάσταση, οι νεομαλθουσιανοί συνειδητοποίησαν ότι η διόγκωση του εργατικού πληθυσμού ευνοούσε το κράτος, προκαλούσε ανεργία και φθηνότερο εργατικό δυναμικό, ενώ εξέτρεφε, επιπλέον, και τους καπιταλιστικούς στρατούς⁴. Έτσι, ο αναρχικός νεομαλθουσιανισμός θα προκαλέσει ένα ρεύμα αντίδρασης στους λόγους που εκθείαζαν την ανάπτυξη του πληθυσμού και τη γεννητικότητα και οι οποίοι υπήρξαν τόσο χαρακτηριστικοί των ολοκληρωτικών καθεστώτων, όπως η δικτατορία του Primo de Rivera στην Ισπανία (1923-1930) ή αυτή του Μουσολίνι στην Ιταλία. Κατά συνέπεια, ο έλεγχος των γεννήσεων θα γινόταν εργαλείο χειραφέτησης στα χέρια του προλεταριάτου, ένα «επαναστατικό όργανο» και ένα

¹ Mary Nash, «La reforma sexual en el anarquismo español», στο Bert Hofmann (ed.), *El anarquismo español y sus tradiciones culturales*, Μαδρίτη, Vervuet Iberoamericana, 1995.

² Mary Nash, *ό. π.*

³ Ο Isaac Puente κατήγγειλε τον, υποστηρικτικό προς το καπιταλιστικό σύστημα, ρόλο της ιατρικής, της οποίας η αληθινή αποστολή θα έπρεπε να περιλαμβάνει τον αγώνα ενάντια στη φτώχεια: «La medicina ante el régimen capitalista», *Estudios*, Οκτώβριος του 1931, σ. 18.

⁴ «Sobre la procreación», *Generación Consciente*, Σεπτέμβριος 1923, σσ. 61-62.

«μέσο κοινωνικής πάλης». Με τα λόγια βραζιλιάνου αναρχικού María Lacerda de Moura: «τα επικαλούμενα κίνητρα για την ενεργοποίηση της καταστολής ενάντια στις νεομαλθουσιανές ιδέες συνοψίζονται στο ακόλουθο αστικο-καπιταλιστικό-θρησκευτικό αξίωμα: η πατρίδα χρειάζεται στρατιώτες, το εργοστάσιο εργάτες και η Εκκλησία πιστούς»¹.

Ο Eduard Masjuan έχει περιγράψει τον αναρχικό νεομαλθουσιανισμό ως «πρωτοοικολογικό, αντικαπιταλιστικό και φεμινιστικό κίνημα πρώτης τάξης»². Ο περιορισμός των γεννήσεων είναι μια μορφή αντικαπιταλιστικής και αντιμilitarιστικής, καθώς επίσης και φεμινιστικής αντίστασης. Είναι επίσης ένα μέσο χειραφέτησης για τις γυναίκες. Η María Lacerda de Moura κατήγγειλε ότι τόσο για τους επαναστάτες όσο και για τους αντιδραστικούς, «η γυναίκα δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια μηχανή σχεδιασμένη να παράγει υλικό για τα κανόνια ή τα οδοφράγματα. Για αυτούς, δεν υπάρχει το γυναικείο ζήτημα [...] Η γυναίκα, για αυτούς, βρίσκεται στην υπηρεσία μιας αλόγιστης και μη συνειδητής διαδικασίας αναπαραγωγής. Είναι μόνο η γόνιμη και ανεξάντλητη μήτρα προορισμένη να παράγει όχι μόνο αστούς στρατιώτες αλλά και κόκκινους στρατιώτες της κοινωνικής επανάστασης»³. Ο αναρχικός γιατρός Isaac Puente, που διακινούσε πληροφορίες σχετικά με τις μεθόδους αντισύλληψης στον ελευθεριακό τύπο⁴, έγραφε ότι «από καμία άποψη δεν είναι τόσο άξιος υπεράσπισης ο νεομαλθουσιανισμός όσο από αυτή της συνειδητής μητρότητας. Είναι δικαίωμα της ίδιας της γυναίκας να γίνει ή να μη γίνει μητέρα. Χειραφέτηση της γυναίκας από τη σκλαβιά του φύλου της σημαίνει χειραφέτηση από την ακατάπαυστη γεννητικότητα»⁵. Με τη σειρά του, ο γάλλος, ατομικιστής αναρχικός Emile Armand ισχυριζόταν ότι στην αναγκαστική μητρότητα «δεν είναι δυνατή ούτε η πνευματική ούτε η σεξουαλική ούτε οποιοδήποτε άλλου είδους χειραφέτηση». Αντιμέτωπος με την επικρατούσα αντίληψη που ταύτιζε τις γυναίκες με τη μητρότητα, υποστήριζε ότι για τη γυναίκα «η αναπαραγωγή δεν είναι μια απαραίτητη λειτουργία για τη ζωή. Οι μέθοδοι αντισύλληψης επιτρέπουν στις συντρόφισσές μας να γίνουν μητέρες σύμφωνα με τη θέλησή τους. Αποτελούν ένα

¹ María Lacerda de Moura, «La ley de Malthus», *Estudios*, Ιούνιος 1932, σσ. 7-9.

² Eduard Masjuan, *ό. π.*, σσ. 63-92.

³ *Ο. π.*

⁴ Isaac Puente, «Neomalthusianismo», *Estudios*, Νοέμβριος 1930.

⁵ Isaac Puente, *ό. π.*, σσ. 2-4.

επιπλέον μέσο αντίστασης ενάντια στην καταπίεση και τον ντετερμινισμό των εξωτερικών συνθηκών»¹.

Οι νεομαλθουσιανοί κατήγγειλαν τις καταστροφικές συνέπειες των παράνομων πρακτικών έκτρωσης και ήταν υποστηρικτές της εθελοντικής στειρώσης ως μέσου για την αποφυγή ανεπιθύμητων συλλήψεων: «Σε αυτό το σημείο, όπως και σε όλα τα πράγματα, θέλουμε το άτομο (αρσενικό ή θηλυκό) να είναι και να παραμένει εντελώς ελεύθερο. Το να απαγορευτεί σε οποιονδήποτε να τεκνοποιήσει μας φαίνεται τόσο παράλογο και επιζήμιο για την ελευθερία του όσο θα ήταν και ο εξαναγκασμός σε αυτό. Πατέρας ή μητέρα γίνεται όποιος θέλει και μπορεί. Πρόκειται για ένα ζήτημα καθαρά ατομικό»².

Για τους αναρχικούς, ο μετασχηματισμός του τρόπου με τον οποίο δομούνται οι σχέσεις ανάμεσα στα άτομα θα ευνοούσε την κοινωνική αλλαγή. Σε ανοιχτή αντίθεση με οποιαδήποτε συμβατική κοινωνική ρύθμιση, θα υπερασπιστούν τον ελεύθερο έρωτα ως εναλλακτική επιλογή αντί του γάμου και της παραδοσιακής οικογένειας. Η τελευταία θεωρείται ως ένας θεσμός αντεπαναστατικός, στενά συνδεδεμένος με τον καπιταλισμό και την ατομική ιδιοκτησία, προορισμένος να αναπαράγει την κυρίαρχη ιδεολογία³. Ο ορθολογιστής⁴ δάσκαλος Noja Ruiz υποστήριζε ότι οποιαδήποτε μεταρρύθμιση της οικογένειας «προκαλεί θανάσιμο πλήγμα στην εκάστοτε κοινωνική οργάνωση» και «εάν είναι αποτελεσματική, ταραξίζει τα θεμέλια της κοινωνίας και πρέπει δικαίως να θεωρείται ανατρεπτική»⁵. Στις αναρχικές κριτικές της οικογένειας και του γάμου συναντάμε την απόρριψη της υποκρισίας της σεξουαλικής ζωής μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία, η οποία βασίζεται σε μια πουριτανική ηθική, καθώς επίσης και στον αυταρχισμό και την εγγενώς ιεραρχική φύση της παραδοσιακής οικογένειας, που λειτουργεί ως μέσο κοινωνικού ελέγχου θεμελιωμένο στην ανδρική εξουσία και τη γυναικεία σκλαβιά.

Η Maria Lacerda de Moura είναι η συγγραφέας που, στο θέμα της υπεράσπισης του ελεύθερου έρωτα, παρουσιάζει τις πιο έκδηλα φεμινιστικές θέσεις.

¹ Emile Armand, «Tesis individualista de la procreación voluntaria», *Generación Consciente*, Απρίλιος 1925, σσ. 2-5.

² Isaac Puente, «Neomalthusianismo», ό. π. και «La vasectomía», *Estudios*, Ιούνιος 1933, σσ. 24-25. Βλ. επίσης Sebastián Faure, «Alrededor del asunto de las esterilizaciones», *Estudios*, Ιούνιος 1935, σσ. 3-5.

³ Mary Nash, *Mujer y movimiento obrero en España*, Βαρκελώνη, Fontamara, 1981, σσ. 37-41.

⁴ Σ.τ.μ.: Οι ορθολογιστές δάσκαλοι υπήρξαν ένα διεθνές παιδαγωγικό κίνημα που επεδίωκε τη μεταρρύθμιση του κυρίαρχου συστήματος εκπαίδευσης και εμπνεόταν από την εμπειρία του Μοντέρνου Σχολείου του αναρχικού παιδαγωγού Francisco Ferrer.

⁵ Noja Ruiz, «Amor libre», *Estudios*, Νοέμβριος 1930, σσ. 15-18.

Οι κριτικές της ενάντια στο θεσμό της οικογένειας έχουν ως στόχο τις σχέσεις κυριαρχίας που εγκαθιδρύονται στο εσωτερικό της, εις βάρος της ελευθερίας των γυναικών: «Ο θεσμός της οικογένειας βασίζεται στην άγνοια της γυναίκας, στην υποταγή και τη γυναικεία σκλαβιά»¹. Επίσης η μονογαμία αναπαράγει την ερωτική και σεξουαλική δουλεία της γυναίκας και το κάνει με τον ίδιο τρόπο είτε πρόκειται για το γάμο είτε πρόκειται για τις πιο ελεύθερες σχέσεις που κινούνται εκτός νομιμότητας: «Νομίζουν, οι δυστυχοί, ότι η γυναίκα δεν είναι ούτε πρέπει να είναι κύρια του σώματός της παρά να ανήκει αποκλειστικά σε έναν άνδρα. Η συμπεριφορά τους είναι η ίδια με αυτή των υποστηρικτών του γάμου -νόμιμου ή μη- αφού η μονογαμία και η παντοδύναμη οικογένεια αποτελούν τη βάση και το στήριγμα της θρησκείας, του κράτους και της ατομικής ιδιοκτησίας»².

Ως συγγραφέας θα υπερασπιστεί την πολυγαμία, απορρίπτοντας τόσο τη μονογαμία όσο και την ερωτική συντροφικότητα (*camaraderie amoureuse*) που είχε προταθεί από τον Émile Armand. Ο τελευταίος είχε υπερασπιστεί την αρχή «όλες για όλους και όλοι για όλες», κατευθύνοντας την κριτική του ενάντια στη ζήλεια, την οποία χαρακτήριζε ως «αυταρχικό συναίσθημα»³. Ωστόσο, και οι δύο θα αντιταχθούν στον «ερωτικό κομμουνισμό» και το συνοθύλευμα στο οποίο «η γυναίκα εξακολουθεί να διαδραματίζει το ρόλο ενός πράγματος, ενός αντικειμένου ευχαρίστησης, που πάντα επιλέγεται αλλά σχεδόν ποτέ δε δικαιούται να επιλέξει»⁴.

Σε αυτό το πλαίσιο, στην Ισπανία της δεκαετίας του '20, μια άλλη ελευθεριακή γυναίκα θα ασχοληθεί εκτενώς με το θέμα, δημοσιεύοντας μία σειρά άρθρων στο *Revista Blanca*⁵, στα οποία εκθέτει τις βασικές ιδέες της σχετικά με τον έρωτα και το φεμινισμό. Η Federica Montseny θα αντιταχθεί και αυτή στην έννοια της συντροφικότητας του Armand, προτείνοντας ένα νέο μοντέλο, αυτό της γυναίκας που δεν υποτάσσεται στον κοινωνικό περίγυρο, εξεγείρεται ενάντια στους εξαναγκασμούς της ηθικής και προτάσσει τον έρωτα ως πόθο για τη βελτίωσή της. Αλλά και η οικογένεια, για εκείνη, στηρίζεται στην υποταγή της γυναίκας. Για αυτό και πρέπει η ίδια να πειστεί ότι ο νόμιμος γάμος ή η ελεύθερη σχέση, οποιαδήποτε μορφή ρύθμισης του έρωτα βασισμένη στη συμβίωση, είναι επιβλαβής για την ίδια. Η συγγραφέας επιμένει στην ιδέα ότι ακόμα και στις ελεύθερες σχέσεις η γυναίκα

¹ María Lacerda de Moura, «¿Tiene sexo la inteligencia?», *Estudios*, Δεκέμβριος 1931, σσ. 10-13.

² María Lacerda de Moura, «Los libertarios y el feminismo», *Estudios*, Ιούλιος 1932, σσ. 15-17.

³ É. Armand, *La révolution sexuelle et la camaraderie amoureuse*, 1934.

⁴ María Lacerda de Moura, «El amor plural frente a la camaradería amorosa», *Estudios*, Μάιος 1934, σσ. 22-23; «¿Qué es el amor plural?», *Estudios*, Απρίλιος 1934, σσ. 24-25.

⁵ Σ.τ.μ.: Ισπανικό αναρχικό περιοδικό με θέσεις κριτικές προς τις απόψεις της CNT.

εξακολουθεί να είναι σε υποδεέστερη θέση ως προς τον άνδρα και προτείνει ως λύση την ατομικοποίηση, τον έρωτα χωρίς συνύπαρξη και την εξαφάνιση της οικογενειακής εστίας¹.

Από την πλευρά της, η Amparo Poch, μια από τις ιδρύτριες των *Mujeres Libres*, επιτέθηκε στη διπρόσωπη ερωτική ηθική, που στηρίζεται τόσο στο γάμο όσο και στην πορνεία, υπερασπίστηκε τη σεξουαλική ελευθερία των γυναικών και το δικαίωμά τους στην ερωτική ευχαρίστηση και τάχθηκε υπέρ του ελεύθερου έρωτα, απορρίπτοντας την αρχή της μονογαμίας την οποία συσχέτιζε με τον καπιταλισμό και την ατομική ιδιοκτησία: «Όλο το καταπιεστικό τερατούργημα του καπιταλισμού υπερασπίζεται τη μονογαμία στους ερωτικούς του κώδικες, γιατί γνωρίζει πολύ καλά ότι μόνο η κατάρρευση αυτού του ισχυρού στηρίγματος θα φέρει μια αληθινή επανάσταση. Ανθρώπινο ζευγάρι, ατομική ιδιοκτησία, καπιταλισμός: τρεις αρχές που αλληλοϋποστηρίζονται»². Το ενδιαφέρον αυτής της προσέγγισης έγκειται στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τη σεξουαλικότητα ως ένα ανατρεπτικό παράγοντα που μπορεί να αποτελέσει μέσο κοινωνικού μετασχηματισμού και να συμβάλει στην αλλαγή των κοινωνικο-οικονομικών δομών, ταυτόχρονα με τη μεταμόρφωση των σχέσεων των δύο φύλων.

Ο αναρχισμός και το γυναικείο ζήτημα: η καταγωγή των Mujeres Libres

Έχουμε ήδη επισημάνει την αντίφαση ανάμεσα στη θεωρία και την πρακτική του αναρχισμού όσον αφορά το ζήτημα της γυναικείας χειραφέτησης. Η κύρια αναρχική ένωση στην Ισπανία, η Εθνική Συνομοσπονδία Εργασίας (CNT), από την ίδρυσή της το 1910, είχε δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κοινωνική κατάσταση των γυναικών και για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να επιτευθεί η χειραφέτησή τους, ενώ είχε κηρύξει την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, καλώντας τις τελευταίες να συνδικαλιστούν. Ωστόσο, και παρά τη θεωρητική αυτή εξίσωση, η συνδικαλιστική πρακτική, που ήταν επικεντρωμένη στην οικονομική πάλη, υπήρξε έντονα πατριαρχική. Θεωρήθηκε ότι οι γυναίκες έπρεπε απλά να ενσωματωθούν στον απελευθερωτικό αγώνα, χωρίς να ληφθούν υπόψη οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν μέσα στους εργατικούς κύκλους, εξαιτίας της σεξιστικής στάσης των συντρόφων

¹ Federica Montseny, «La mujer, problema del hombre IV», *La Revista Blanca*, 15/04/1927, σσ. 679-682. «Intermedio polémico: Armand y La Victoria», *La Revista Blanca*, 01/07/1927, σσ. 79-82.

² Amparo Poch y Gascón, «Prólogo a *El matrimonio libre* [του Pedro Ribelles Pla]», στο βιβλίο της Antonina Rodrigo, *Amparo Poch y Gascón. Textos de una médica libertaria*, Diputación de Zaragoza, 2002.

τους, η οποία συνέβαλε στην περιθωριοποίησή τους μέσα στα συνδικάτα και τους συλλόγους. Αυτή η εμπειρία θα έκανε τις αναρχικές γυναίκες να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη να προσεγγίσουν οι ίδιες, με το δικό τους τρόπο, το γυναικείο ζήτημα, εφόσον αυτό, πέρα από τη θεωρία, δεν είχε επιλυθεί στις ελευθεριακές οργανώσεις όπου οι ενεργές, επαναστάτριες γυναίκες αποτελούσαν μειοψηφία. Στη διαπίστωση αυτής της αντίφασης τοποθετείται η προέλευση των *Mujeres Libres* ως αναρχο-φεμινιστικής οργάνωσης που θα προτείνει ένα διπλό αγώνα: τον αγώνα ενάντια στο κράτος και τον καπιταλιστικό σύστημα, από τη μια μεριά, και τον αγώνα ενάντια στην πατριαρχία, από την άλλη, υποστηρίζοντας τη χειραφέτηση των εργαζόμενων γυναικών που υφίστανται μια διπλή σκλαβιά: την ταξική και την έμφυλη.

Στα τέλη του 1934 είχε ήδη ιδρυθεί στη Βαρκελώνη ο Γυναικείος Πολιτιστικός Όμιλος (*Grupo Cultural Femenino*) που θα μετατρεπόταν αργότερα στην Ομάδα Ελεύθερες Γυναίκες (*Agrupación Mujeres Libres*). Η πρωτοβουλία προήλθε από μια μικρή ομάδα νέων επαναστατριών από τα συνδικάτα και τους ελευθεριακούς συλλόγους¹ [*ateneos*] με σκοπό να εργαστεί για τη γυναικεία συνειδητοποίηση που θα οδηγήσει στην ενεργό συμμετοχή τους στον κοινωνικό αγώνα. Εμπνευστές αυτής της ομάδας ήταν οι Apolonia de Castro, Felisa de Castro, Maruja Boadas, María Cerdán, Nicolasa Gutiérrez, Soledad Estorach, Elodia Pou και Conchita Liaño, έχοντας την υποστήριξη και τη συνεργασία επιφανών και έμπειρων αγωνιστριών, όπως η δασκάλα Pilar Grangel, η Libertad Ródenas και η Áurea Cuadrado, που θα γινόταν διευθύντρια του Σπιτιού της Μητρότητας στη Βαρκελώνη κατά τη διάρκεια του πολέμου².

Το όνομα που επέλεξαν, Πολιτιστική Ομάδα Γυναικών, ήταν ήδη ενδεικτικό του τομέα δράσης τους, που περιοριζόταν στη συνειδητοποίηση και την πρόσληψη εμπειριών, πέρα από το αυστηρά συνδικαλιστικό επίπεδο. Η ομάδα όφειλε να προάγει η ίδια σχέσεις αλληλεγγύης ανάμεσα στις γυναίκες, ώστε να βοηθούνται αμοιβαία μπροστά σε εκείνες τις ειδικές δυσκολίες που, ως γυναίκες, αντιμετώπιζαν στην αγωνιστική τους δραστηριότητα [*actividad militante*]. Μια από τις συμφωνίες τους, για παράδειγμα, ήταν η καθιέρωση της φύλαξης όλων των παιδιών σε βάρδιες, όπου

¹ Σ.τ.μ.: Οι εν λόγω σύλλογοι ξεπήδησαν από την παράδοση του εργατικού κινήματος στην Ισπανία και αναπτύχθηκαν κυρίως την περίοδο 1880-1930. Εκτός από τη σπουδαία δουλειά που έκαναν για την εκπαίδευση και την πολιτιστική επιμόρφωση της, παραγκωνισμένης από τους επίσημους θεσμούς, εργατικής τάξης, συμμετείχαν ενεργά στην πολιτική ζωή είτε από θέσεις ρεπουμπλικανικές και αριστερές είτε από αναρχοσυνδικαλιστικές.

² Sara Berenguer, *Entre el sol y la tormenta. Revolución, guerra y exilio de una mujer libre*, Βαλένθια, L'Eixam, 2004, σσ. 211-215.

θα συμμετείχαν όλες τους εναλλάξ, επιτρέποντας έτσι στις μητέρες να συμμετέχουν στις συνδικαλιστικές συνεδριάσεις. Η έλλειψη, όμως, ενός δικού τους χώρου περιόριζε τις δυνατότητες δράσης τους. Παρ' όλα αυτά, κατάφεραν να οργανώσουν μια πετυχημένη συγκέντρωση στο θέατρο Ολύμπια στη Βαρκελώνη. Όταν ζητήθηκε βοήθεια από την Federica Montseny, εκείνη, πάντα επιφυλακτική στις γυναικείες ομάδες, αρνήθηκε την πρόταση. Επίσης, συνεργάστηκαν ενεργά στην εκστρατεία αλληλεγγύης που οργάνωσε η CNT για τη γενική απεργία στη Σαραγόσα το 1934, κατά την οποία πολλές καταλανικές οικογένειες υποδέχτηκαν τα παιδιά των απεργών και ήρθαν σε επαφή με τις μητέρες από την περιοχή αυτή¹.

Ο δεύτερος αρχικός πυρήνας των *Mujeres Libres* είχε την προέλευσή του στη Μαδρίτη και συνδέθηκε με την έκδοση ενός περιοδικού γραμμένου αποκλειστικά από αναρχικές γυναίκες. Το έντυπο αυτό προέκυψε από την ανεξάρτητη πρωτοβουλία της συγγραφέα Lucía Sánchez Saornil, της δημοσιογράφου Mercedes Comaposada και της γιατρού Amparo Poch, καθώς τις απασχολούσε και τις τρεις το γεγονός ότι το αναρχικό κίνημα δεν έδινε σημασία στην κοινωνική εκπαίδευση των γυναικών. Το περιοδικό *Mujeres Libres* κυκλοφόρησε τον Απρίλιο του 1936, τρεις μήνες πριν το στρατιωτικό πραξικόπημα εναντίον του Κοινοβουλευτικού καθεστώτος [*Republica*], μετά από μια μακρά διαδικασία προετοιμασίας και πολυάριθμων επεισοδίων, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγεται και η πολύ μικρή στήριξη της εφημερίδας *Εργατική Αλληλεγγύη*², η οποία αρχικά ούτε καν προπαγάνδισε την καινούρια έκδοση³.

Το περιοδικό απευθυνόταν στις γυναίκες της εργατικής τάξης με πρόθεση να τις προσελκύσει προς τις ελευθεριακές ιδέες, αλλά δεν αυτοπροσδιοριζόταν ως αναρχικό, λόγω μιας αρχικής επιφύλαξης που θα μπορούσε να προκληθεί: «δεν είναι η στιγμή για ένα περιοδικό “με γραμμή” γιατί αυτό αντί να ευνοήσει τα σχέδιά μας,

¹ Sara Berenguer, *ό. π.*, σσ. 211-215. Βλ. επίσης: *Mujeres Libres. Luchadoras libertarias*, Μαδρίτη, Fundación Anselmo Lorenzo, 1999, σσ. 49-50, και Mary Nash, *Mujer y movimiento obrero en España*, Βαρκελώνη, Fontamara, 1981, σσ. 86-88.

² Σ.τ.μ.: *Solidaridad Obrera*, επίσημη εφημερίδα της CNT-AIT.

³ Η συντακτική επιτροπή του περιοδικού θα έγραφε μία επιστολή στο διευθυντή της *Εργατικής Αλληλεγγύης*, εκφράζοντας την απογοήτευσή της για την έλλειψη ενδιαφέροντος και υποστήριξης από την αναρχοσυνδικαλιστική εφημερίδα: «Το πιο ενδεδειγμένο θα ήταν να μας το είχατε δηλώσει με σαφήνεια, εάν πιστεύατε ότι το έργο μας δεν ήταν άξιο προβολής» (βλ. σχετικά Jesús María Montero Barrado, *Anarcofeminismo en España. La Revista Mujeres Libres antes de la guerra civil*, Μαδρίτη, Fundación Anselmo Lorenzo, 2003, σ. 163).

ίσως τα βλάψει λόγω της θεωρητικής άγνοιας των γυναικών [...] Η λέξη “αναρχισμός” φοβίζει πολύ τις γυναίκες»¹.

Ζήτησαν επίσης τη συνεργασία γυναικών που, λόγω του κύρους τους εντός του ελευθεριακού κινήματος, μπορούσαν να προσδώσουν νομιμοποίηση στο εγχείρημα, όπως η Emma Goldman, που προσέφερε την άμεση συνεργασία της, γράφοντας ένα άρθρο στο πρώτο τεύχος, ή η Federica Montseny που, ωστόσο, έδειξε και πάλι απροθυμία για τη συμμετοχή σε κάτι που θεωρούσε ως ένα αποσχιστικό σχέδιο². Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι, παρά την αναζήτηση οικονομικής και υλικής βοήθειας, το περιοδικό συντάχθηκε και εκδόθηκε αποκλειστικά από γυναίκες, απορρίπτοντας τις προτάσεις εθελοντικής συνεισφοράς από άνδρες (ανάμεσά τους οι Hernández Domenech, Morales Guzmán και Mariano Gallardo)³: «Εκτιμούμε πολύ την προσφορά σας για συνεργασία, ωστόσο την αρνούμαστε εγκάρδια γιατί έχουμε αποφασίσει ότι το περιοδικό θα εκδίδεται εξ ολοκλήρου από γυναίκες· γνωρίζουμε από την εμπειρία μας ότι εσείς οι άνδρες, όσο καλή πρόθεση κι αν έχετε, δύσκολα θα προσεγγίσετε με εύστοχο τρόπο αυτό το θέμα», έγραφαν ως απάντηση στον ελευθεριακό Hernández Domenech που είχε εκφράσει τη στήριξή του και την πρόθεσή του να συνεργαστεί στο περιοδικό⁴. Παρόμοια απάντηση έλαβε και ο Morales Guzmán: «Όπως βλέπετε, λάβαμε την εργασία σας, την οποία και σας επιστρέφουμε αφού έχουμε δεχτεί ως κανόνα ότι το περιοδικό θα γράφεται αποκλειστικά από γυναίκες. Συνειδητοποιούμε ότι ο προσανατολισμός της γυναίκας είναι κάτι αποκλειστικά δικό μας, εμάς των γυναικών»⁵.

Στις σελίδες της *Εργατικής Αλληλεγγύης* τους τελευταίους μήνες του 1935, η Lucía Sánchez Saornil είχε ήδη εκφράσει στο γραμματέα της CNT, Mariano R. Vázquez, την πρόθεσή της να δημιουργήσει ένα ανεξάρτητο, φεμινιστικό όργανο, αφού ανέλυσε τη θέση των γυναικών στον αναρχοσυνδικαλισμό και εξέφρασε την ακλόνητη πεποίθησή της για την ανάγκη της γυναικείας συνεισφοράς στον ελευθεριακό αγώνα. Σε αυτή τη σειρά άρθρων, που φέρουν τον τίτλο «Το γυναικείο ζήτημα στους κύκλους μας», η Lucía ασκεί κριτική στην τάση που θεωρεί το γυναικείο ζήτημα ως ένα θέμα δευτερεύον και ήσσονος σημασίας, ενώ εκφράζει την απογοήτευσή της για τη στάση των ανδρών, αναρχικών συντρόφων.

¹ Γράμμα στην Lola Iturbe, 18/04/1936. Παρατίθεται στο Montero Barrado, *ό. π.*, σ. 143.

² *Ο. π.*, σσ. 34-38.

³ Martha Ackelsberg, *Mujeres Libres. El anarquismo y la lucha por la emancipación de las mujeres*, Βαρκελώνη, Virus, 2000, σσ. 164-168.

⁴ Γράμμα της συντακτικής επιτροπής στον P. Hernández Domenech, 27/05/1936.

⁵ Γράμμα της συντακτικής επιτροπής στον A. Morales Guzmán, 14/06/1936.

Ο Mariano Vázquez, σε άρθρο που δημοσιεύτηκε στις 10 Οκτωβρίου του 1935, υποστήριξε ότι στις γυναίκες αντιστοιχούσε, από τη φύση τους, ένας ρόλος ισοτιμίας και όχι κατωτερότητας σε σχέση με τον άνδρα. Ωστόσο, καλούσε τις γυναίκες να αναγνωρίσουν και τη δικιά τους ευθύνη για τη σκλαβιά που υφίστανται: «Δεν έχουμε συμφωνήσει ότι υπεύθυνος για την ανισότητα δεν είναι μόνο αυτός που διατάζει αλλά επίσης και αυτός που υπακούει; Αν είναι έτσι, πρέπει να παραδεχτούμε ότι δε φτάνει μόνο να κατηγορούμε τον άνδρα, επειδή φέρεται σαν τύραννος: φταίει και η γυναίκα που συναινεί στο να είναι σκλάβο». Υποστηρίζει επίσης ότι είναι πολύ λογικό, φυσικό και ανθρώπινο ότι το αρσενικό ευχαριστιέται να έχει στη διάθεσή του μια υπηρέτρια, εφόσον προτιμά να διατάζει παρά να υπακούει. Με τον ίδιο τρόπο που η αστική τάξη δε θα παραχωρήσει την προνομιακή θέση της ως προς το προλεταριάτο, έτσι και ο άνδρας δε θα το κάνει σε σχέση με τη γυναίκα. Γι' αυτό πρέπει οι γυναίκες να πάρουν την πρωτοβουλία για την ίδια τους τη χειραφέτηση, όπως ακριβώς και οι εργαζόμενοι¹.

Σε αυτά τα άρθρα η Lucía εκθέτει τις βασικές ιδέες της φεμινιστικής σκέψης, καταλήγοντας ότι το γυναικείο ζήτημα είναι απολύτως πρωτεύον, δεδομένου ότι σχετίζεται όχι μόνο με τη χειραφέτηση των γυναικών, αλλά και με τη συμβολή τους στο δημιουργικό, επαναστατικό έργο και την ανοικοδόμηση της νέας κοινωνίας. Αυτές οι ιδέες προέρχονται κατά ένα μέρος από τις αντιλήψεις της για τη σεξουαλική διαφορά και κατά ένα άλλο από την πεποίθηση του γεγονότος ότι οι γυναίκες αποτελούν μια ειδική και ξεχωριστή κοινωνική ομάδα με συγκεκριμένα προβλήματα. Σε αυτή τη βάση, δεν προτείνει την άκριτη ενσωμάτωση της γυναίκας στα συνδικάτα, αλλά μια συνειδητοποίηση και εκπαίδευση που θα τη βάλει «σε θέση να κατανοήσει την ανάγκη αυτής της οργάνωσης»².

Η Lucía επικρίνει τη θέση του Mariano Vázquez, υποστηρίζοντας ότι το να κατηγορεί κανείς τις γυναίκες για την ίδια τους τη δουλειά αντιστοιχεί σε μια ανδρική οπτική: «Εξω από το δικό μας στρατόπεδο είναι πολύ κατανοητό ότι ο άνθρωπος επιθυμεί να διατηρεί την ηγεμονία του και αισθάνεται ευχαριστημένος με το να έχει μια σκλάβο [...] Αλλά εγώ δε μιλούσα για όλους τους ανθρώπους, μιλούσα αποκλειστικά για τους αναρχικούς [...]. Ο εχθρός όλων των τυραννιών είναι υποχρεωμένος, αν θέλει να είναι συνεπής με τις ιδέες του, να ξεκινήσει να στοχεύει

¹ Mariano R. Vázquez, «Por la elevación social de la mujer», *Solidaridad Obrera*, 10/10/1935, σ. 4.

² Lucía Sánchez Saornil, «Resumen al margen de la cuestión femenina. Para el compañero M. R. Vázquez», *Solidaridad Obrera*, 08/11/1935, σ. 2.

οποιοδήποτε δεσποτικό προνόμιο νιώθει να επιθυμεί και ο ίδιος». Ο αναρχικός, κι επιμένει ότι αναφέρεται στον αναρχικό, πρέπει να αναγνωρίζει τη γυναίκα ως ισότιμη, μιας και «το αντίθετο θα είναι μεν πολύ “ανθρώπινο” αλλά δε θα είναι αναρχικό [...] Αναρχικό θα είναι να αφήσουμε τη γυναίκα να ενεργήσει προς όφελος της ελευθερίας της, χωρίς κηδεμονίες ή εξαναγκασμούς»¹.

Η Lucía Sánchez αντιλαμβάνεται έτσι ως πρωταρχικό στόχο τη δημιουργία μιας αυτόνομης οργάνωσης των γυναικών γύρω από το περιοδικό. Οι *Mujeres Libres* θα γεννηθούν έτσι με σκοπό την εκπαίδευση και την ανύψωση του πολιτιστικού επιπέδου των γυναικών, συνθήκη ουσιαστική για τη χειραφέτησή τους όπως και για την επαναστατική συνειδητοποίησή τους και την ένταξή τους στον αναρχοσυνδικαλιστικό αγώνα.

Πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι η γυναίκα θεωρούταν συνήθως ως παράγοντας οπισθοδρόμησης: όχι μόνο εξαιτίας του γεγονότος ότι η παραδοσιακή οικογένεια εξυπηρετούσε και τη λειτουργία της μετάδοσης της κυρίαρχης ιδεολογίας, αλλά και λόγω της ίδιας της της άγνοιας που την οδηγούσε σε μια αντεπαναστατική και συντηρητική νοοτροπία. Σύμφωνα με αυτήν την ιδέα, ευρέως διαδεδομένη σε διάφορα κομμάτια της ισπανικής αριστεράς, η γυναίκα θα έπαιζε πρακτικά ένα ρόλο αντεπαναστατικό, λόγω μιας θρησκευτικής δεισιδαιμονίας, βαθειάς ριζωμένης στη νοοτροπία της. Της καταμαρτυράται, επιπλέον, η υποτιθέμενη έλλειψη ενδιαφέροντός για τα προβλήματα και τους κοινωνικούς αγώνες. Σε αυτό το πλαίσιο, το γυναικείο ζήτημα απλά παρέμενε, στο μεγαλύτερο μέρος των περιπτώσεων, συνδεδεμένο με τον αντικληρικαλισμό. Η χριστιανική θρησκεία ήταν υπεύθυνη για την πολιτιστική καθυστέρηση των γυναικών και τις μετέτρεπε σε θεματοφύλακες της κοινωνικής τάξης και της παραδοσιακής ηθικής. Αποστολή της γυναίκας ήταν επομένως η διαιώνιση και η αναπαραγωγή της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, καθώς και η αναπαραγωγή του είδους, σε αντίθεση με τον άνδρα που υποτίθεται ότι αντιπροσώπευε την πρόοδο, την παραγωγικότητα και την καινοτομία.

Η ίδια η Federica Montseny αντιλαμβανόταν πάντα τον εαυτό της ως μια γυναίκα που ξεπερνούσε ατομικά τον κοινό τύπο της γυναίκας στην Ισπανία. Είχε τονίσει τη γυναικεία άγνοια και σκλαβιά ως παράγοντα κοινωνικής καθυστέρησης, εκφράζοντας με πολύ σκληρό τρόπο το τι ήταν και τι παρέμεναν οι γυναίκες: «υπάλληλοι στο σπίτι, υπηρέτριες του παπά, ιέρειες του Θεού αλλά και της Θεάς

¹ Ο. π.

συνήθειας, αποκλεισμένες από κάθε καινοτομία, χωρίς ορίζοντες πέρα από το γάμο και την τεκνοποιία [...]. Όπως είναι φυσικό, ως σκλάβοι, έχει η ίδια σκλαβωθεί, ως αποχαυνωμένη, έχει η ίδια αποχαυνωθεί [...]. Μια γυναίκα αγράμματη, βραδύνουσα, αρνητική στην πρόοδο· μια γυναίκα που προσεύχεται ενώ ο άνδρας μάχεται, που μεταδίδει στα παιδιά της όλες τις προκαταλήψεις και τις δεισιδαιμονίες της»¹. Έτσι, χαρακτηρίζει με σκληρά λόγια τη γυναίκα ως «αρνητική δύναμη, τρομερό και ανυπολόγιστο παράγοντα οπισθοδρόμησης και αλυσίδα που μας κρατά δεμένους στο χθες», μια γυναίκα που «δεν ανησυχεί για τη μελλοντική κοινωνία, για την οποία το μέλλον συμπυκνώνεται στο πρόσκαιρο αύριο, όταν θα πάει για ψώνια ή θα βάλει μπουγάδα»². Για αυτήν, η γυναικεία χειραφέτηση και η ανάπτυξη μιας καινούριας θηλυκής προσωπικότητας που σπάει αυτό το καλούπι είναι απαραίτητη για την επιτυχία της κοινωνικής επανάστασης. Ωστόσο, η Federica Montseny υποστηρίζει μια λύση ατομική, προτείνοντας έναν νέο τύπο γυναίκας που θα αναδυθεί, θα υπερβεί την ατομική βάση και θα εξεγερθεί ενάντια στους περιορισμούς που επιβάλλονται από το περιβάλλον. Απέναντι σε αυτήν την ατομικιστική προσέγγιση, οι *Mujeres Libres*, μέσω μιας οπτικής πιο προσαρμοσμένης στην πραγματικότητα και την κοινωνική κατάσταση των γυναικών της εργατικής τάξης, θα αντιληφθούν ότι η χειραφέτησή τους απαιτεί λύσεις συλλογικές, ένα ευρύ έργο εκπαίδευσης και συνειδητοποίησης, στο οποίο θα πρέπει επίσης να κατευθύνουν τη ριζοσπαστικότητα του λόγου τους³.

Ο ουσιαστικός σκοπός των *Mujeres Libres* ήταν να δημιουργήσουν μια «συνειδητοποιημένη γυναικεία δύναμη που θα λειτουργήσει ως εμπροσθοφυλακή της επανάστασης»⁴. Με δεδομένη την έκδηλη εχθρότητα των υπόλοιπων οργανώσεων του ελευθεριακού κινήματος απέναντι στην ύπαρξη μιας καθαρά φεμινιστικής ομάδας στο εσωτερικό του, οι *Mujeres Libres* θα αισθανθούν την ανάγκη να δικαιολογούν και να νομιμοποιούν συνεχώς το έργο τους στα μάτια των συντρόφων τους. Γι' αυτό και συναντάμε μια λεπτομερή έκθεση των λόγων ύπαρξής τους, που μας προσφέρουν τη δυνατότητα να κατανοήσουμε την οπτική τους όσον αφορά τη χειραφέτηση των γυναικών και τον ειδικό ρόλο τους εντός του ελευθεριακού κινήματος. Για τις *Mujeres Libres* υπάρχει ένα πρόβλημα, ειδικά γυναικείο μιας και οι γυναίκες

¹ Federica Montseny, «La mujer, problema del hombre II», *La Revista Blanca*, 01/02/1927, σσ. 527-530.

² Ο. π.

³ Mary Nash, «Dos intelectuales anarquistas frente al problema de la mujer: Federica Montseny y Lucía Sánchez Saornil», Βαρκελώνη, *Convivium* 44-5, 1975.

⁴ Καταστατικό της Ομάδας *Mujeres Libres*.

βρίσκονται σε συνθήκες ανισότητας απέναντι τους άνδρες, ως προς τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα και υφίστανται μια τριπλή σκλαβιά: της άγνοιας, του φύλου και της οικονομικής ανισότητας. Είναι επομένως απαραίτητο να δουλέψουν με ξεχωριστό τρόπο μέσα στους γυναικείους τομείς της κοινωνίας, «διαχέοντας σε αυτούς, με διακριτικότητα και προσοχή, μια αυθόρμητη τάση προς τις ελευθεριακές ιδέες», παράλληλα με τη διάδοση αυτών των ιδεών μέσω ενός έντυπου οργάνου, του ομώνυμου περιοδικού, που θα διευθύνεται αποκλειστικά από αναρχικές γυναίκες. Είναι αναγκαία επίσης μια οργάνωση που θα διαδίδει τους προβληματισμούς και τις δραστηριότητες των γυναικών μέσα σε ένα πλαίσιο εξαιρετικής πολιτικής και κοινωνικής αναταραχής. Όσον αφορά το περιοδικό, θα έπρεπε να οργανωθούν ομάδες που θα αποκτούσαν μια δομή, οργανώνοντας «αυτό το θηλυκό κομμάτι που αποστρέφεται την πολιτική», στα πλαίσια ενός διπλού σκοπού: τη βελτίωση της κοινωνικής θέσης της γυναίκας και την ενεργό ένταξή της στην αναρχοσυνδικαλιστική πάλη. Οι *Mujeres Libres* θα συνδέσουν το γυναικείο με το κοινωνικό ζήτημα, εκπαιδεύοντας τη γυναίκα ώστε να την καταστήσουν ατομικά ικανή να συμβάλει στην οικοδόμηση της μελλοντικής κοινωνίας, μέσα στα πλαίσια μιας φεμινιστικής συνεισφοράς στην αναρχική κοινωνική επανάσταση. Έτσι, η οργάνωση των γυναικών δε γίνεται αντιληπτή ούτε ως το θηλυκό κομμάτι της Αναρχικής Ομοσπονδίας Ιβηρικής (FAI) ούτε ως ένα απλό παράρτημα του συνδικαλιστικού κινήματος, αλλά ως αυτόνομη οργάνωση ιδεολογικής συγκρότησης των γυναικών, οι οποίες ως συνειδητά άτομα, αυτο-καθορίζονται μέσα από τη δική τους γυναικεία οπτική¹.

Τόσο η Karen Offen² όσο και η Mary Nash³ υπογράμμισαν την ανάγκη να διευρυνθεί ο ορισμός του ιστορικού φεμινισμού. Παραδοσιακά, η σύγκριση ανάμεσα στο φεμινισμό και το κίνημα των Σουφραζετών έχει διαμορφώσει την αντίληψη ότι στην Ισπανία δεν είχε αναπτυχθεί ένα ισχυρό, φεμινιστικό κίνημα. Πράγματι, λόγω των ιδιότυπων χαρακτηριστικών της χώρας, ο πολιτικός φεμινισμός ως σύμβολο ισότητας δε γνώρισε σημαντική άνθηση σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στην Αγγλία και τη Β. Αμερική. Στην περίπτωση της Ισπανίας, παρά την ύπαρξη μικρών πυρήνων Σουφραζετών, επικράτησε ένας φεμινισμός κοινωνικού χαρακτήρα που περιφρόνησε

¹ «Παράρτημα στην έκθεση της Ομοσπονδίας των Ελεύθερων Γυναικών προς τις ανώτατες επιτροπές του ελευθεριακού κινήματος και στην ολομέλειά του», 1938.

² Karen Offen, «Definir el feminismo: un análisis histórico comparativo», *Historia Social*, τ. 9, 1991, σσ. 103-135.

³ Mary Nash, «Experiencia y aprendizaje: la formación histórica de los feminismos en España», *Historia Social*, τ. 20, 1994, σσ. 151-172.

τον αγώνα για την κατάκτηση πολιτικών δικαιωμάτων και προτίμησε να στραφεί σε διεκδικήσεις σε εργατικό και εκπαιδευτικό επίπεδο, προσπαθώντας, σε μερικές περιπτώσεις, να αντλήσει νομιμοποίηση μέσω μιας επίκλησης των παραδοσιακών ρόλων των φύλων. Οι αναρχικές γυναίκες, όπως και σοσιαλιστές συγγραφείς σαν τον August Bebel¹ ή την Κλάρα Τσέτκιν², προσέγγιζαν πάντα το γυναικείο ζήτημα μέσα από μια ταξική οπτική, συνδέοντάς το με το κοινωνικό ζήτημα. Έτσι, παρόλο που οι *Mujeres Libres* συγκροτούνται με ένα συγκεκριμένο στόχο, αυτό της γυναικείας χειραφέτησης, αποτελούν ουσιαστικά μια αναρχική οργάνωση, πλήρως ταυτισμένη με τους σκοπούς της CNT και της FAI, που δεσμεύεται να εργαστεί για την προσέλκυση των γυναικών στον αναρχοσυνδικαλιστικό αγώνα. Στο πλαίσιο αυτό, θα απορρίψουν την αστικού τύπου πολιτική ισότητα των φύλων, την οποία θεωρούν ασυμβίβαστη με τις πολύ μεγαλύτερες προσδοκίες κοινωνικού μετασχηματισμού των οποίων φορέας είναι ο αναρχισμός. Ως αναρχική οργάνωση, δεν μπορούσαν να υποστηρίξουν την πρόοδο στον τομέα των πολιτικών δικαιωμάτων ούτε τη συμμετοχή των γυναικών στο αστικό, κοινοβουλευτικό σύστημα, που κρατούσε άθικτη την εξουσία που αντιπροσωπευόταν από το Κράτος και την ιδιωτική ιδιοκτησία ως θεμέλιο του κοινωνικού συστήματος.

Η ιδιαιτερότητα του αναρχοφεμινισμού έγκειται επομένως στην απόρριψη του αυταρχικού μοντέλου που επικρατεί τόσο στην ιδιωτική σφαίρα των ανθρώπινων σχέσεων όσο και στη δημόσια σφαίρα της κοινωνικο-πολιτικής ζωής. Έχουμε ήδη δει πώς η κριτική της Lucía Sánchez Saornil προς το κυρίαρχο μοντέλο στρεφόταν ενάντια στη λογοκρισία του αρσενικού αυταρχισμού. «Αναρχικό είναι να αφήσουμε τη γυναίκα να ενεργεί σύμφωνα με την ελευθερία της, δίχως κηδεμονίες ή εξαναγκασμούς», υποστήριζε στην *Εργατική Αλληλεγγύη*. Παρόμοια επιχειρήματα συναντάμε και σε άλλες συγγραφείς, όπως η Emma Goldman ή η María Lacerda de Moura. Και στις τρεις περιπτώσεις, η φεμινιστική συνείδηση φαίνεται να προκύπτει από την ίδια την αναρχική ιδεολογία αυτών των γυναικών. Η υπεράσπιση της ισότητας των φύλων επικεντρώνεται καθαρά στην κριτική της ανδρικής κυριαρχίας. Και αυτή με τη σειρά της δεν είναι απομονωμένη, αλλά ενσωματώνεται σε μια ευρύτερη κριτική της εξουσίας στις ανθρώπινες σχέσεις και την κοινωνική οργάνωση.

¹ August Bebel, *La mujer y el socialismo*, Μαδρίτη, Akal, 1997 (πρώτη γερμανική έκδοση: Ζυρίχη 1879).

² Clara Zetkin, *La cuestión femenina y la lucha contra el reformismo*, Βαρκελώνη, Anagrama, 1976.

Οι *Mujeres Libres* αποτελούν τη λογική συνέπεια συγκεκριμένων προσεγγίσεων του αναρχισμού. Αναγνωρίζοντας ότι όλες οι κοινωνικές αλλαγές θα έπρεπε να πηγάζουν από έναν βαθύ πολιτιστικό και ηθικό μετασχηματισμό ο οποίος επιτυγχάνεται μέσω ενός εκτενούς προπαγανδιστικού και εκπαιδευτικού έργου συνειδητοποίησης, οι αναρχικοί προσέδωσαν στην κουλτούρα και την εκπαίδευση ένα θεμελιώδη ρόλο για την ανθρώπινη χειραφέτηση. Δεδομένου ότι ο αναλφαβητισμός και η μορφωτική ανισότητα των γυναικών λειτουργούσε ως μια μορφή σκλαβιάς για αυτές, η διαδικασία της χειραφέτησής τους θα έπρεπε να βασίζεται στην ανύψωση του πολιτιστικού τους επιπέδου. Αυτό το εκπαιδευτικό έργο θα επικεντρωθεί, όπως θα δούμε, στους ακόλουθους τομείς: επαγγελματική και πολιτιστική επιμόρφωση και εκπαίδευση προς την κατεύθυνση της συνειδητής μητρότητας.

Οι Mujeres Libres στον πόλεμο και την επανάσταση

Το ξέσπασμα του εμφύλιου πολέμου, ως συνέπεια του αποτυχημένου, στρατιωτικού πραξικοπήματος της 18^{ης} Ιουλίου του 1936, άνοιξε το δρόμο για μια επαναστατική πορεία που θα οδηγούσε -σύμφωνα με τους αναρχικούς- προς την εγκαθίδρυση του ελευθεριακού κομμουνισμού, μιας νέας, εξισωτικής και αντιαυταρχικής κοινωνικής οργάνωσης, χωρίς τάξεις και Κράτος. Η επαναστατική διαδικασία συνίστατο κυρίως στην κολλεκτιβοποίηση της γης και των εργοστασίων από τις ενώσεις των εργατών, που απέκτησαν τον αποτελεσματικό έλεγχο της οικονομίας σε μεγάλο μέρος της ρεπουμπλικανικής ζώνης. Η επανάσταση που ξεκίνησε τον Ιούλιο, παρά το γεγονός ότι σηματοδοτούσε τον εργατικό έλεγχο μεγάλου μέρους της παραγωγής, δε συνοδεύτηκε από την εξαφάνιση του κρατικού μηχανισμού, ο οποίος συνυπήρξε με τις νέες δομές επαναστατικής εξουσίας και βαθμιαία ενίσχυσε ξανά την κυριαρχία του. Η CNT, θεωρώντας ότι η αντιφασιστική ενότητα ήταν η μόνη εγγύηση της νίκης επί του φασισμού αλλά και αναγνωρίζοντας την ανάγκη να μη μείνει στο περιθώριο, αποφάσισε να πάρει μέρος στην αντιφασιστική κυβέρνηση, ακολουθώντας μια πολιτική συνεργασίας και συμμαχίας με τις υπόλοιπες δυνάμεις που αποτελούσαν το αντιφασιστικό Λαϊκό Μέτωπο. Στις 4 Νοεμβρίου 1936, τέσσερις υπουργοί της CNT εντάχθηκαν στην κυβέρνηση του σοσιαλιστή Largo Caballero: ο Juan López ως υπουργός εμπορίου, ο Juan García

Oliver, ως υπουργός δικαιοσύνης, ο Joan Peiró ως υπουργός βιομηχανίας και η Federica Montseny επικεφαλής του υπουργείου υγείας και κοινωνικής φροντίδας¹.

Η περίοδος του πολέμου θα προσφέρει στις γυναίκες μια στιγμή εξαιρετικής κινητοποίησης και ενεργού συμμετοχής, δεδομένης της ανάγκης για συνεισφορά τους στην πολεμική προσπάθεια, μέσω διαφόρων οργανώσεων². Το πολιτικό περιβάλλον λειτούργησε ιδιαίτερα ευνοϊκά για την ανάπτυξη των *Mujeres Libres* ως οργάνωσης. Έτσι, ανάμεσα στις 20 και 22 Αυγούστου του 1937 θα συγκροτηθεί η Εθνική Ομοσπονδία Ελεύθερων Γυναικών, έχοντας ομοσπονδιακή δομή, με βάση την αυτονομία των διαφόρων τοπικών ομάδων, και συντονιζόμενη από μια εθνική επιτροπή εκτάκτων εξουσιών, δεδομένης της ανάγκης για μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα μέσα σε συνθήκες πολέμου³. Το χειραφετητικό έργο των ελεύθερων γυναικών είναι αξεχώριστο από το επαναστατικό έργο που ανέπτυξε το ελευθεριακό κίνημα. Οι *Mujeres Libres* θα απορρίψουν τη συνεργασία με άλλες γυναικείες οργανώσεις της εποχής, όπως ο Σύλλογος Αντιφασιστριών Γυναικών (AMA). Οι τελευταίες, οργανωμένες ήδη από το 1933, βρισκότουσαν κάτω από τον έλεγχο του Κομμουνιστικού Κόμματος και, υιοθετώντας την πολιτική του υπερασπίζονταν τον αντιφασιστικό αγώνα και το κοινοβουλευτικό καθεστώς, αντιτιθέμενες στην επανάσταση⁴. Οι *Mujeres Libres*, αντιθέτως, επέμεναν να διατηρούν το χαρακτήρα της ελευθεριακής οργάνωσης: «Εμείς, που είμαστε αντιφασίστριες ακριβώς επειδή είμαστε επαναστάτριες, που είμαστε αντιφασίστριες όχι λόγω μιας απλής άρνησης στο φασισμό αλλά ως επιβεβαίωση των ιδεολογικών μας πεποιθήσεων, δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε την επανάσταση από τον πόλεμο»⁵.

¹ Julián Casanova, *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España (1931-1939)*, Βαρκελώνη, Crítica, 1997.

² Mary Nash, *Defying Male Civilization*, Ντένβερ, Arden Press, 1995.

³ Πρακτικά της εθνικής διάσκεψης των Ελεύθερων Γυναικών, 20-22 Αυγούστου 1937, Βαλένθια.

⁴ Σ.τ.μ.: Ακολουθώντας τις διαταγές του Στάλιν, το ΚΚ Ισπανίας αντιτέθηκε και πολέμησε την επανάσταση που ξεκίνησε το 1936 στην Ισπανία. Σε αντίθεση με τους αναρχικούς και ορισμένες τροτσκιστικές οργανώσεις, το ΚΚ υποστήριξε την πολιτική ενός αντιφασιστικού συνασπισμού με τους Σοσιαλιστές και άλλες φιλοκοινοβουλευτικές δυνάμεις. Σε αντίθεση με τους υποστηρικτές της κοινωνικής επανάστασης, ο εν λόγω συνασπισμός, που αποτελούσε και την επίσημη κυβέρνηση στα λεγόμενα «δημοκρατικά» μετόπισθεν, θεωρούσε ότι ο αντιφασιστικός αγώνας δεν περνάει από την επανάσταση και ότι, ως εκ τούτου, αυτό που προείχε ήταν η υπεράσπιση του κοινοβουλευτικού καθεστώτος ενάντια στο πραξικόπημα του Φράνκο. Πρόκειται για την πολιτική που είχαν προσπαθήσει να εφαρμόσουν οι σταλινικοί και σε άλλες χώρες, συστήνοντας τα λεγόμενα Λαϊκά Μέτωπα.

⁵ Ανοιχτή επιστολή των *Mujeres Libres* στην εθνική επιτροπή των Αντιφασιστριών Γυναικών, CNT, 07/12/1937, σ. 4.

Η Mary Nash έχει υποστηρίξει ότι οι ιδεολογικές αποκλίσεις θα εμπόδιζαν την ανάπτυξη ενός «δια-πολιτικού» γυναικείου κινήματος μέσα στον πόλεμο (ενός κινήματος, δηλαδή, που θα υπερέβαινε τις ιδεολογικές διαφορές), δεδομένου ότι οι γυναικείες ομάδες, υπηρετώντας συγκεκριμένες πολιτικές οργανώσεις, προσδίδουν μεγαλύτερη σημασία στον πολιτικό/ιδεολογικό παρά στον έμφυλο παράγοντα¹. Ωστόσο, αυτό δε σημαίνει ότι δε λάμβαναν υπόψη το γυναικείο ζήτημα όταν έπρεπε να υπερασπιστούν πολιτικές επιλογές. Αντίθετα, υποστήριζαν τις θέσεις που τους φαίνονταν πιο ευνοϊκές για τη διαφύλαξη των δικαιωμάτων τους. Η ανταγωνιστική σχέση που δημιουργείται ανάμεσα στις διάφορες οργανώσεις, ως προς τη θεώρηση του γυναικείου ζητήματος, δεν περιλαμβάνει μόνο τις εκάστοτε πολιτικές επιλογές, αλλά επίσης και ένα συγκεκριμένο σχέδιο για τη γυναικεία χειραφέτηση. Η τελευταία είναι για τις *Mujeres Libres* πραγματικά δυνατή μόνο στο πλαίσιο μιας επαναστατικής διαδικασίας που μεταβάλλει τις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων παράλληλα με τις κοινωνικό-οικονομικές δομές.

Ο αναρχισμός είχε θεωρήσει ως σημείο κλειδί για την επίτευξη της χειραφέτησης των γυναικών την ένταξή τους στην παραγωγική διαδικασία. Σε αυτό το σημείο, και δεδομένης της ανάγκης για συμβολή στον πόλεμο, οι γυναίκες θα ενσωματωθούν στη μισθωτή εργασία προκειμένου να αντικαταστήσουν τους άνδρες και να επιτρέψουν τη μετακίνησή τους στο μέτωπο. Οι *Mujeres Libres* θα δημιουργήσουν διάφορους τομείς εργασίας και θα αναπτύξουν ένα πρόγραμμα κατάρτισής τους σε πολιτιστικό και επαγγελματικό επίπεδο. Η κατάρρευση της καθεστηκυίας τάξης θα προσφέρει ένα περιβάλλον ιδιαίτερα ευνοϊκό για την υπέρβαση των παραδοσιακών ρόλων των φύλων. Έτσι, οι γυναίκες συμμετέχουν ενεργά στον αγώνα μέσω της δουλειάς στα μετόπισθεν ή πολεμώντας μέσα από τις γραμμές των επαναστατικών πολιτοφυλακών [*milicias revolucionarias*].

Επιπλέον, μέσα σε αυτό το επαναστατικό περιβάλλον του 1936 και κατά τη διάρκεια των μηνών που οι αναρχικοί συμμετείχαν στην κυβέρνηση, δρομολογήθηκε μια πολιτική για την υγεία που υλοποιούσε όλες αυτές τις ιδέες που προβάλλονταν ήδη για πολύ καιρό. Η έκτρωση θα νομιμοποιηθεί στην Καταλωνία το Δεκέμβριο του 1936 με πρωτοβουλία του τότε γενικού διευθυντή υγείας και κοινωνικής πρόνοιας της τοπικής κυβέρνησης, Félix Martí Ibáñez. Το διάταγμα περί της τεχνητής διακοπής της κύησης, το οποίο υπερασπίστηκε ο αναρχικός τύπος ως ένα από τα επιτεύγματα της

¹ Mary Nash, *Defying Male Civilization*, Denver, Arden Press, 1995.

επανάστασης¹, είχε ένα σαφές χειραφετητικό περιεχόμενο, αφού αναγνώριζε τη θέληση της γυναίκας και την επιθυμία της για αυτοκαθορισμό ως παράγοντες που δικαιολογούσαν την πρακτική της έκτρωσης². «Εγκαθιδρύουμε την επιστημονική πρακτική, ελεγχόμενη και απαλλαγμένη από τους κινδύνους της άμβλωσης [...] η έκτρωση θα μπορεί πλέον να πραγματοποιείται όχι μόνο για θεραπευτικούς ή ευγονικούς λόγους, αλλά και με σκοπό τον εθελούσιο περιορισμό της τεκνοποίησης [...]. Η γυναίκα θα είναι απελευθερωμένη από την εγωιστική αρσενική τυραννία και θα έχει δικαιώματα, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει αυτό της αυτοδιάθεσης αναφορικά προς τη μητρότητα»³. Η Federica Montseny, επικεφαλής του υπουργείου Υγείας, συνέταξε το διάταγμα για τη νομιμοποίηση των αμβλώσεων σε εθνικό επίπεδο, ένα σχέδιο που ματαιώθηκε εξαιτίας της αντίθεσης του Juan Negrín, υπουργού Οικονομικών, ο οποίος προτίμησε να χρεώσει τους απαραίτητους για το εγχείρημα πόρους στο υπουργείο Άμυνας⁴.

Έχουμε ήδη δει πως για τους αναρχικούς η σεξουαλική μεταρρύθμιση και η συνειδητή μητρότητα έπρεπε να είναι βασικοί πυλώνες της επανάστασης. Ένα από τα πρωταρχικά στοιχεία του προγράμματος δράσης των *Mujeres Libres* θα είναι η εκπαίδευση των γυναικών προς την κατεύθυνση της συνειδητής μητρότητας. Βάσει της ελευθεριακής αντίληψης σύμφωνα με την οποία ο πόλεμος και η επανάσταση ήταν αδιαχώριστες διαδικασίες, καθώς και ότι η επανάσταση είχε εκτός από οικονομική, και μια πολιτιστική/ανθρωπολογική διάσταση, η οργάνωση δεν περιόριζε τη δραστηριότητά της στις πιο άμεσες ανάγκες του πολέμου, αλλά σχεδίαζε την εκπαίδευση των γυναικών ως επαναστατικών υποκειμένων που έπρεπε να συμβάλουν ενεργά στην οικοδόμηση της νέας κοινωνίας. Σε αυτό το έργο, αναμφίβολα, θεμελιώδης ήταν ο ρόλος της διαπαιδαγώγησης και της διαμόρφωσης των νέων γενεών, ρόλος που αντιστοιχούσε ασφαλώς στις γυναίκες, που θα γίνονταν οι νέες μητέρες. Έτσι οι *Mujeres Libres* επέδειξαν μεγάλη προσοχή στην εκπαίδευση των μητέρων στον τομέα της παιδικής φροντίδας. Το Σπίτι της Μητρότητας, που διατηρούσε η οργάνωση στη Βαρκελώνη, υπό τη διεύθυνση της Áurea Cuadrado, προσέφερε ιατρική φροντίδα και μαθήματα μητρότητας ενώ πραγματοποίησε και μία καμπάνια υπέρ του φυσικού θηλασμού. Το Φεβρουάριο του 1938, συνεργάστηκαν με

¹ Félix Martí Ibáñez, «En torno a la reforma eugénica del aborto», *Solidaridad Obrera*, 12/1/1937, σ. 10.

² Mary Nash, «Género, cambio social y la problemática del aborto», *Historia Social*, τ. 2, 1988.

³ Félix Martí Ibáñez., «Sanidad, Asistencia Social y Eugenesia en la Revolución Social Española», *Estudios*, Ιανουάριος 1937, σσ. 34-38.

⁴ Susanna Tavera, *Federica Montseny. La indomable*, Μαδρίτη, Temas de Hoy, 2005.

το γιατρό Paulís και τα συνδικάτα του τομέα της υγείας για τη δημιουργία του Ινστιτούτου παιδικής μέριμνας και μητρότητας που περιελάμβανε προγράμματα κατάρτισης για παιδοκόμους¹. Η Amparo Poch έγραψε πολλά σχετικά άρθρα, στα οποία, παρόλο που υπερασπίστηκε τις πνευματικές και επαγγελματικές ικανότητες των γυναικών, ανέπτυξε επίσης μια ισχυρή εξύψωση της μητρότητας. Στο έργο της *Συμβουλές για τις μητέρες* έκανε λεπτομερή περιγραφή της φροντίδας που θα πρέπει αυτές να προσφέρουν στα παιδιά τους ενώ αναφερόταν στη μητρική υποχρέωση για φυσικό θηλασμό². Οι *Mujeres Libres* σε καμία στιγμή δεν έθεσαν υπό αμφισβήτηση το γεγονός ότι η ευθύνη για την φροντίδα των παιδιών έπεφτε αποκλειστικά στις γυναίκες.

Η Mary Nash έχει υπογραμμίσει, επίσης, τη σιωπή τους σε θέματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα. Υποστήριξε ότι αυτό οφειλόταν στην αναστολή που προκαλείται από το κοινωνικό στίγμα που σενδεόταν με τη χρήση των αντισυλληπτικών και την ηθική καταδίκη της προαιρετικής άμβλωσης³. Ωστόσο, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η Amparo Poch, μια από τις ιδρύτριες της ομάδας, στην επαγγελματική της πρακτική ως γιατρού, υπήρξε υπέρμαχος του ρεύματος της σεξουαλικής μεταρρύθμισης, προώθησε ένα έργο διάδοσης αυτών των θεμάτων στις εργατικές ενώσεις ενώ υπήρξε και συνιδρύτρια της ομάδας *Ogino*, η οποία εργάστηκε για την προώθηση των μεθόδων αντισύλληψης⁴.

Η συνειδητή μητρότητα είναι, ωστόσο, μια ιδέα αμφίσημη, δεδομένου ότι, ενώ από τη μια πλευρά συνεπάγεται την αναγνώριση των μητρικών δικαιωμάτων και το διαχωρισμό της σεξουαλικής δραστηριότητας από την αναπαραγωγή, από την άλλη προϋποθέτει τη μητρότητα ως κοινωνική λειτουργία, θεμελιωμένη σε μια βιολογική βάση. Αυτό σήμαινε τόσο την απελευθέρωση των γυναικών μέσω του εθελοντικού ελέγχου της αναπαραγωγής όσο και τη λειτουργία τους ως βασικού πυλώνα της κοινωνικής επανάστασης λόγω του σημαντικότητας έργου κοινωνικοποίησης και εκπαίδευσης των παιδιών που έπεφτε πάνω τους, στα πλαίσια του παραδοσιακού ρόλου της μητέρας ως αναμεταδότρια ιδεών και αξιών. Με την εξαίρεση κάποιων μεμονωμένων φωνών, στον ισπανικό αναρχισμό επικρατούσε η άποψη ότι ο μητρικός ρόλος ήταν ένα φυσικό, βιολογικό γεγονός. Δεν ήταν μόνο

¹ Martha Ackelsberg, *Mujeres Libres...*, ό. π., σσ. 196-201.

² Antonina Rodrigo, *Amparo Poch y Gascón. Textos de una médica libertaria*, ό. π., σσ. 151-164.

³ Mary Nash, «Género, cambio social y la problemática del aborto», *Historia Social*, τ. 2, 1988, σσ. 19-35.

⁴ Antonina Rodrigo, *Una mujer libre. Amparo Poch y Gascón, médica y anarquista*, Βαρκελώνη, Flor del Viento, 2002.

γιατροί, όπως ο Isaac Puente¹, αλλά και ελευθεριακές όπως η Federica Montseny ή η δασκάλα Antonia Maymón που είχαν υποστηρίξει την ιδέα ότι η μητρότητα ήταν ο κεντρικός άξονας της γυναικείας ταυτότητας². Η Federica Montseny που υποστήριξε στα κείμενά της ένα νέο τύπο «αδάμαστης» γυναίκας, δεν ήρθε ποτέ σε ρήξη με την άποψη που ταύτιζε τις γυναίκες με τη μητρότητα. Το μοντέλο της ήταν μια γυναίκα χειραφετημένη μεν από τον άνδρα, αλλά η οποία θα προσδιοριζόταν πάντα ως μητέρα: «Γυναίκα χωρίς παιδιά είναι δέντρο δίχως καρπούς, τριανταφυλλιά χωρίς τριαντάφυλλα. Το ζήτημα είναι να ξέρεις πώς να γίνεσαι μητέρα συνειδητά και οικειοθελώς»³. Ούτε και η Amparo Poch έδειξε ικανή να ξεπεράσει αυτήν την ταύτιση. Στο κείμενό της *Η σεξουαλική ζωή των γυναικών*, προέβαλλε ορισμένα στάδια της σεξουαλικής ζωής, σχετιζόμενα με τη γονιμότητα και τη μητρότητα: εφηβεία, εγκυμοσύνη, τοκετός και εμμηνόπαυση⁴.

Οι *Mujeres Libres* δεν ήρθαν σε ολική ρήξη με τα παραδοσιακά στερεότυπα του θηλυκού και του αρσενικού και επέμειναν στη συμπληρωματική φύση του άνδρα και της γυναίκας. Η τελευταία καθιστούσε απαραίτητη τη γυναικεία συμβολή στη νέα κοινωνία, στην οποία θα έπρεπε να συγκλίνουν οι δύο «οπτικές γωνίες» (αρσενική και θηλυκή)⁵. Η οργάνωση είχε ως σκοπό τη χειραφέτηση των γυναικών, καθιστώντας τις ικανές να αυτοκαθορίζονται συνειδητά. Υπερασπιζόταν το δικαίωμά τους στην επαγγελματική κατάρτιση, την αμειβόμενη εργασία και την οικονομική ανεξαρτησία που θα επέτρεπαν την ατομική τους ανάπτυξη, καθώς και μια ευρεία ελευθερία στις προσωπικές σχέσεις. Βέβαια, είχαν επίγνωση της πραγματικότητας των γυναικών τις οποίες ήθελαν να εκπαιδεύσουν: κομμάτι της εργατικής τάξης με πολύ χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο, οι περισσότερες εκ των οποίων ήταν ήδη μητέρες. Πιθανότατα υπήρχε μεγάλη απόσταση ανάμεσα στις περισσότερες από 20.000 γυναίκες που εντάχθηκαν και συμμετείχαν στις δραστηριότητες της οργάνωσης και τον αρχικό πυρήνα των αγωνιστριών που ξεκίνησε το έργο και αποτέλεσε τη συντακτική επιτροπή του ομώνυμου περιοδικού. Ήταν αυτές οι τελευταίες που διέθεταν ένα υψηλό επίπεδο πνευματικής κατάρτισης και στη ζωή τους έκαναν ρήξεις με τα κυρίαρχα μοντέλα των φύλων: αρκεί να σκεφτούμε το «λεσβιανισμό» της Lucía

¹ Isaac Puente, «Consciencia maternal», *Estudios*, Φεβρουάριος 1932, σσ. 7-9 και «Maternidad», *Generación Consciente*, Ιούνιος 1925, σσ. 68-69.

² Antonia Maymón, *Generación Consciente*, Αύγουστος 1926, σ. 172.

³ Susanna Tavera, «Federica Montseny y el feminismo. Unos escritos de juventud», *Arenal*, 1:2, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1994, σσ. 307-329.

⁴ Amparo Poch, «La vida sexual de la mujer», στο Antonina Rodrigo, *Amparo Poch y Gascón...*, ό. π.

⁵ *Revista Mujeres Libres*, τ. 1, σσ. 1-2.

Sánchez Saornil ή την ανοιχτή απόρριψη της μονογαμίας από την Amparo Roch, στάσεις που δύσκολα θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτές εκείνη την εποχή από τις υπόλοιπες γυναίκες τις οποίες ήθελαν να φέρουν κοντά στις αναρχικές ιδέες «με διακριτικότητα και προσοχή». Αυτή η απόσταση αλλά και η θέληση να αυξηθεί όσο το δυνατόν περισσότερο ο αριθμός των γυναικών που συμμετείχαν στις δραστηριότητες της ομάδας, ίσως περιόρισε τελικά τη ριζοσπαστικότητα του λόγου της.

Στην πραγματικότητα, η θέση της Lucía Sánchez Saornil σχετικά με τη μητρότητα ήταν εξαιρετικά εύστοχη, εφόσον έδειχνε την ανησυχία της για το γεγονός ότι η μητρότητα θα μπορούσε να καταργήσει την ατομικότητα των γυναικών¹. Για τη Lucía Sánchez, οι γυναίκες είναι πρώτα απ' όλα αυτόνομα άτομα και γι' αυτό το λόγο χαρακτηρίζει ως «φοβερό δείγμα αρσενικού εγωισμού» τη στάση εκείνων που υποστηρίζουν ότι «η γυναίκα είναι πάνω απ' όλα μητέρα» και ότι «έχει γεννηθεί έχοντας έναν υψηλό προορισμό, σε αρμονία με τη φύση της». Η Lucía υποστήριζε ότι μέσα από αυτόν το ζήλο για την «υψηλή αποστολή των γυναικών» αυτό που στην πραγματικότητα ξεπρόβαλλε ήταν ο ισχυρισμός του Oken: «Η γυναίκα είναι μόνο το μέσο, όχι ο σκοπός της φύσης. Η φύση δεν έχει παρά μόνο έναν σκοπό και αντικείμενο: τον άνδρα»².

Συμπεράσματα

Οι αναρχικοί συνέδεσαν στενά την πολιτική σφαίρα με την αντίστοιχη σεξουαλική, θεωρώντας ότι η κοινωνική επανάσταση δε θα μπορούσε να περιοριστεί στο μετασχηματισμό των κοινωνικών και οικονομικών δομών, αλλά θα έπρεπε, επίσης, να περιλαμβάνει και μια θεμελιώδη αλλαγή στις σχέσεις των δύο φύλων: μόνο έτσι θα μπορούσαν πραγματικά να αρθούν οι σχέσεις κυριαρχίας. Αυτή η πεποίθηση στάθηκε κριτικά απέναντι στο κράτος και τις εδραιωμένες σχέσεις εξουσίας και μπόρεσε να διευκολύνει την ανάπτυξη μιας φεμινιστικής συνείδησης η οποία επικεντρώθηκε στην κριτική του αυταρχισμού στις διαπροσωπικές σχέσεις. Εμφανίστηκε επομένως ένα αυτόνομο, φεμινιστικό κίνημα μέσα στο ήδη υπάρχον ισπανικό ελευθεριακό κίνημα.

¹ Mary Nash, «Dos intelectuales anarquistas...», *ό. π.*

² Lucía Sánchez Saornil, «La cuestión femenina en nuestros medios II», *Solidaridad Obrera*, 09/10/1935, σ. 2.

Η θεώρηση του ισπανικού αναρχισμού για το σεξουαλικό ζήτημα ήταν, ωστόσο, αμφίσημη. Στο λόγο του ανιχνεύεται μια ισχυρή ένταση μεταξύ της ρήξης και της παράδοσης¹, αφού, παρόλο που οι αναρχικοί πίστευαν ότι οι γυναίκες θα έπρεπε να έχουν ισότιμη και όχι υποδεέστερη θέση με τους άνδρες, δεν ξεπέρασαν - πέραν λίγων εξαιρέσεων- την κυρίαρχη αντίληψη περί της σεξουαλικής διαφοράς και της συμπληρωματικότητας των δύο φύλων, η οποία εκδηλώνεται, για παράδειγμα, στην ταύτιση της θηλυκότητας με τη μητρότητα. Από την άλλη, πρέπει να ληφθεί υπόψη η ευρύτερη ανομοιογένεια μέσα στην ελευθεριακή σκέψη και η ύπαρξη σημαντικών διαφορών στο λόγο των διαφόρων συγγραφέων.

Η εμφάνιση και η ανάπτυξη των *Mujeres Libres* μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο μέσα στα πλαίσια του αναρχισμού, του ιδεολογικού, με άλλα λόγια, ρεύματος που διαπερνά ολόκληρη τη σκέψη τους. Ως οργάνωση, θα προωθήσουν έναν επαναπροσδιορισμό των σχέσεων των δύο φύλων πάνω σε εξισωτικές και αντιεραρχικές βάσεις, καθώς και έναν επανακαθορισμό των αντιλήψεων για τη γυναίκα. Αμφισβητώντας τις πατριαρχικές αντιλήψεις για τη θηλυκότητα, προώθησαν την αυτοδιάθεση και την αυτονομία των γυναικών, που θα έπρεπε οι ίδιες να ορίζουν, μέσα από τη δική τους οπτική γωνία.

Η ανάδειξη της πολιτικής διάστασης της ιδιωτικής ζωής και των σεξουαλικών ζητημάτων, όπως η υπεράσπιση της αντισύλληψης και ο έλεγχος της γεννητικότητας ως μέσων χειραφέτησης, θα γίνουν προάγγελος της φεμινιστικής πολιτικής των δεκαετιών του '60 και του '70. Η τελευταία έδωσε έμφαση σε θέματα της γυναικείας εμπειρίας, όπως η μητρότητα και η σεξουαλικότητα, επιμένοντας στη μη ταύτιση των δύο και πάλεψε για κοινωνικά δικαιώματα σχετικά με την αναπαραγωγή, συμπεριλαμβανομένου αυτού της έκτρωσης, το οποίο και αποτέλεσε μια από τις κύριες διεκδικήσεις της περιόδου². Από την άλλη μεριά, μέσω της υπεράσπισης του ελεύθερου έρωτα και της σεξουαλικής ελευθερίας των γυναικών, οι αναρχικοί διαμόρφωσαν ένα ιστορικό προηγούμενο για την εκτίμηση, από την πλευρά του φεμινισμού του δεύτερου κύματος³, της ανάγκης να αμφισβητηθούν οι εξουσιαστικές σχέσεις στην ιδιωτική ζωή και να προωθηθούν νέες μορφές αντιαυταρχικών σχέσεων.

¹ Richard Cleminson, "Beyond Tradition and Modernity. The cultural and sexual politics of spanish anarchism", *Spanish Cultural Studies*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1996.

² Mary Nash, *Mujeres en el mundo. Historia, retos y movimientos*, Μαδρίτη, Alianza, 2004, σσ. 163-200.

³ Σ.τ.μ.: *Second-wave feminism*: το φεμινιστικό ρεύμα που αναπτύχθηκε στις ΗΠΑ και την Ευρώπη κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70. Βασικό του χαρακτηριστικό (σε αντίθεση με το «πρώτο κύμα»

Υπάρχουν προφανείς θεωρητικοί και πρακτικοί δεσμοί ανάμεσα στον αναρχικό φεμινισμό και τις φεμινιστικές ομάδες του δεύτερου κύματος. Οι τελευταίες, αναδυόμενες μέσα στο περιβάλλον των νέων κοινωνικών κινημάτων της δεκαετίας του '60, θεμελιώθηκαν σε σχέσεις αλληλεγγύης, συγγένειας και κοινών εμπειριών, επιλέγοντας την αυτοδιαχείριση και αποκεντρωμένες οργανωτικές δομές, συνειδητά αντιεραρχικές, μέσω της αντίθεσης προς την ανδρική νοοτροπία που θεμελιώνεται στην πατριαρχική κυριαρχία. Παράλληλα, επικεντρώθηκαν στη διεκδίκηση της αυτονομίας και της προσωπικής ελευθερίας¹. Ίσως η βασική διαφορά αυτών των κινημάτων, που σε κοινωνικά πλαίσια τόσο διαφορετικά κατάφεραν, ωστόσο, να έχουν παρεμφερείς θέσεις με τον αναρχικό φεμινισμό, να είναι η «διαταξικότητά» τους σε σχέση με την προλεταριακή προοπτική του τελευταίου.

Οι *Mujeres Libres* θεωρούσαν τις γυναίκες ως συνειδητά άτομα, ικανά να αυτοκαθορίζονται και να συμμετέχουν ενεργά στην αναρχική κοινωνική επανάσταση, στην πορεία για την οικοδόμηση μιας νέας κοινωνίας. Σύμφωνα με αυτή την προοπτική, οι γυναίκες θα έπρεπε να είναι, σε τελική ανάλυση, επαναστατικά υποκείμενα που αντιστέκονται στα υφιστάμενα σχήματα και αγωνίζονται για την κοινωνική αλλαγή.

του φεμινισμού, των αρχών του 20^{ου} αιώνα), υπήρξε η επικέντρωση σε ζητήματα κουλτούρας, σεξουαλικότητας και η κριτική στην πατριαρχία και το σεξισμό σε επίπεδο καθημερινής πρακτικής.

¹ Mary Nash, *Mujeres en el mundo...*, ό. π., σσ. 163-200.